

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ԱՂԱՎՆԻ

(ԱԻ)

«ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԹՈՒՐՔԵՍՏԱՆԸ» ԵՎ ՈՒՅՂՈՒՐԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԸ

«Արևելյան Թուրքեստանի» պատմաաշխարհագրական տարածքում գտնվող Սինցզյան-Ույղուրական Ինքնավար մարզը Չինաստանի էթնիկ փոքրամասնություններին պատկանող ամենամոտ թնակեցված վարչատարածքային միավորն է, որի բազմազգ բնակչության 47%-ը կազմում են թրքալեզու ույղուրները, 37%-ը՝ հան չինացիները, մնացածը՝ տարբեր ազգությունների պատկանող մեծամասամբ իսլամադավան ժողովուրդներ են¹:

Պատմականորեն «Արևելյան Թուրքեստանը» Չինական կայսրության կազմի մեջ է մտել 1769թ.² Մանջուրական թագավորական տան նվաճումների արդյունքում, սակայն Չինաստանի հետ տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացները մինչև 1949թ. մշտապես հանդիպում էին կրոնական, ռասայական, էթնիկական, տնտեսական և քաղաքական դժվարությունների:

19-րդ դարի երկրորդ կեսին Ռուսաստանի կողմից Կենտրոնական Ասիայի նվաճման հանգամանքը նպաստեց ոչ միայն տարածաշրջանային ամուսնի զարգացմանը, այլև մշակութային ու կրոնական ընդհանրությունների հիման վրա ազգայնական գաղափարների ներթափանցմանը Աինցզյան: Իսկ 20-րդ դարի սկզբներին, մասնավորապես օսմանյան կայսրության փլուզումից հետո, մահադի մուսուլմանների շրջանում տարածված պանթուրքական, պանիսլամական գաղափարներն ու օսմանամետ զգացմունքները³ նպաստեցին կրոնական ծայրահեղականության և ազգայնական գաղափարախոսության հիման վրա «Արևելյան Թուրքեստան» աշխարհագրական տերմինի քաղաքականացմանը, որի արդյունքում ստեղծվեց «Արևելյան Թուրքեստանի» անկախ պետության «գաղափարական ու տեսական հայեցակարգը»:

Հանրապետական շրջանում Սինցզյանում, մինչև ԶԺՀ-ի կազմավորումը, խորհրդային ազդեցության տարածման հանգամանքը ամխուսափելի դարձրեց չին-խորհրդային բախումը, որը պայմանավորված էր տարածաշրջանի նկատմամբ Չինաստանի պահանջատիրությամբ և Ռուսաստանի կողմից իր հարավ-արևելյան սահմանների անվտանգության պահպանման մտահոգությամբ: Երկու տերություններն էլ, գիտակցելով

տարածաշրջանի բնական հարուստ պաշարների նշանակությունը և ռազմավարական դիրքի կարևորությունը (Մինցզյանը մաս հին Մետաքսե ճանապարհի կարևոր հատվածն է), փորձում էին միմյանց դեմ պայքարի մայատակով Մինցզյանը վերածել բուֆերսլին գոտու³։ Արդյունքում, «Արևելյան Թուրքեստանի» մուսուլման անջատողականներին հաջողվեց արտաքին ուժերի աջակցությամբ նահանգը երկու անգամ (1933-1937թթ., 1944-1949թթ.) դուրս բերել Չինաստանի ենթակայությունից⁴։ Այնուհանդերձ, 1949թ. չինական լիակատար իշխանության տակ անցած նահանգը 1955թ. հոկտեմբերին հռչակվեց որպես Մինցզյան-Ույղուրական Ինքնավար Մարզ։

1970-ականներին «Արևելյան Թուրքեստանի» անկախության խնդիրը կրկին վերակենդանացավ Մաո Յզեդունի մահվան, Չինաստանում արմատական ղեկավարության անկման ու համընդհանուր բարեփոխումների իրականացման տարիներին, քանի որ տնտեսական բարեփոխումներն ու բաց դռների քաղաքականությունն ակամայից հող մախապատրաստեցին «Արևելյան Թուրքեստանի Անկախության Շարժման» («ԱԹՄՇ») դրսից արհեստականորեն վերակենդանացման համար։

Հարկ ենք համարում նշել, որ ույղուրների անկախական ձգտումների թուլացման ու Մինցզյանի հիմնախնդիրների լուծման ելքը Պեկինը հիմնականում տեսնում էր ոչ թե շարժման ճնշման, այլ տնտեսական բարեփոխումների իրականացման միջոցով՝ 1985թ.-ից որդեգրելով մարզի կառավարման «մեղմ» և «ծանր» ռազմավարությունը⁵։

Այնուհանդերձ, 1990-ականներին (Արևելյան Եվրոպայում սոցիալիզմի փլուզումից ու ԽՍՀՄ-ի կազմալուծումից հետո) ույղուր անջատողականների պայքարն ընդունեց զինված ահաբեկչության տեսք։ 1990-ականների կեսերին «ջիհադի» անվան տակ սկիզբ առած և Մինցզյանով մեկ տարածված «Արևելյան Թուրքեստանի Հանրապետության» վերականգնման և տարածաշրջանից «անհավատների» վտարմանն ուղղված ընդվզումների ժամանակ ույղուր արմատականների ահաբեկչական գործողությունների թիրախ դարձան հան չինացիներն ու իրավապահ մարմինները։

Թերևս վերոհիշյալ զարգացումներով է բացատրվում նախորդ երկու տասնամյակների ընթացքում «ԱԹՄՇ»-ի հիմնախնդրով Պեկինի խիստ մտահոգվելու փաստը։ Վերջինս այն համարում է ինչպես իր ներքին, այնպես էլ տարածաշրջանային անվտանգությանն ուղղված «զխտավոր վտանգ» և Չինաստանի տարածքային ամբողջականությանն ուղղված պոտենցիալ սպառնալիք՝ միաժամանակ կապելով դրանք արտաքին ուժերի միջամտության հետ⁶։

Այս առումով, ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո Կենտրոնական Ասիայում Չինաստանի ռազմավարական դիրքերին մեծ վտանգ էր ներկայացնում տարածաշրջանում զլխավոր դերակատարության հավակնող և ույղուր

ազգայնականության գլխավոր հովանավոր հանդիսացող Թուրքիան, որը ոչ միայն բարոյահոգեբանական ու կրոնական, այլև ֆինանսական ու ռազմական աջակցություն էր ցուցաբերում նրանց⁷:

Չինաստանի անվտանգությանը սպառնալիք են ներկայացնում նաև իսլամական արմատականության ու ահաբեկչական պայքարի օջախներ ունեցող երկրներ Ռուսաստանը, Կենտրոնական Ասիայի պետությունները, Պակիստանն ու Աֆղանստանը: Ուստի պատահական չէ, որ Չինաստանի, Ռուսաստանի, Ղազախստանի, Ղրղըզստանի, Ուզբեկստանի միջև անվտանգության ու տնտեսական կապերի սերտացման նպատակով 1996թ. հիմնադրված «Շանհայի Համագործակցության Կազմակերպության» առաջնահերթությունների շարքում կարևորագույն տեղ զբաղեցրեց տարածաշրջանային ու գլոբալ ահաբեկչության, կրոնական ծայրահեղականության ու անջատողականության դեմ համատեղ պայքարի խնդիրը⁸: 2001թ. սեպտեմբերի 11-ին ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական գործողություններից հետո Չինաստանը կոչ արեց գլոբալ ահաբեկչությանը մարտահրավեր նետած ԱՄՆ-ի ու միջազգային համայնության պայքարն ուղղել նաև ույդուր արմատականների դեմ: Սակայն վերջիններս ոչ միայն չընդառաջեցին Չինաստանի կոչին, այլև առավել կարևոր խնդրո առարկա դարձրին ույդուրների ինքնավարության, նրանց քաղաքացիական իրավունքների, կրոնական ազատությունների և մի շարք այլ հիմնահարցեր՝ դրանց տալով միջազգային հնչեղություն: Մինչդեռ՝ ՉԺՀ-ը մեղադրվեց միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարն ույդուր մուսուլմանների անկախական ձգտումների ճնշման նպատակով օգտագործելու մտադրության մեջ:

Հարկ ենք համարում նշել, որ Պեկինը դատապարտում է ահաբեկչության բոլոր դրսևորումները՝ չընդունելով դրանց գնահատման երկակի ստանդարտները, քիրախ դարձնելով ահաբեկչության թե՛ հետևանքները, և թե՛ պատճառները, միջազգային ահաբեկչության տարածման դեմ պայքարում որդեգրելով արդարացի, բանական և անկողմնակալ դիրքորոշում, իսկ երկրագնդի համընդհանուր անվտանգության ու բարեկեցության ապահովման լիակատար պատասխանա-տվությունը վստահելով ՄԱԿ-ին⁹:

AGHAVNI HARUTYUNYAN
(IOS)

“EASTERN TURKISTAN” AND UYGHUR PROBLEM

In the early 20th century and later, a small number of Uyghur separatists and religious extremists in Xinjiang Uyghur Autonomous Region Xinjiang, also called Xinjiang for short, influenced by the international trend of religious extremism and nationalism, politicized the geographical term “Eastern Turkistan”, and fabricated an “ideological and theoretical system” on the “independence of Eastern Turkistan” claiming that “Eastern Turkistan” had been an independent state. Alive since the 1930s, and especially following the Chinese Communist takeover of Xinjiang in 1949, the quest of Eastern Turkistan independence (‘separatism’ or ‘splittism’ in Beijing terminology) has intensified after death of Mao Zedong and the launch of China’s Open Door policy and reform drive.

Over the past two decades Beijing has become greatly concerned about the “Eastern Turkistan Independence Movement” regarded as a ‘main danger’ to domestic as well as regional stability and a potential ‘threat’ to China’s territorial integrity. After September 11, 2001 China has stepped up its efforts to link its campaign against the Islamic separatists in its north-western region of Xinjiang to the international fight against terrorism, following the Chinese Government’s call for international support against the domestic terrorism.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. History and Development of Xinjiang, Information Office of the State Council of the People’s Republic of China, Beijing, May, 2003: 1.
2. Yitzhak Shichor, China and the Eastern Turkestan Independence movement, The Hebrew University of Jerusalem, 2. Պիկինի կարծիքով, բոլոր թրջախոսների համար ընդհանուր գաղափարական և ազգայնական հիմք համարվող պանթուրքիզմը, որն արտաքին հովանավորությամբ տարածվող ռեակցիոն, շովինիստական, ռասիստական և ազգայնական գաղափարախոսություն է, և գաղափարական ու մարտական դոկտրինա համարվող պանիսլամիզմը, միասնաբար նպաստում են «անհավատների» հանդեպ կրոնական անհանդուրժողականության սնուցմանն ու տարածմանը: Դրանք «Արևելյան Թուրքեստանի» անկախական գաղափարների, ազգային անջատողականության և արմատականության սնողներն են:
3. Кальвокоресси П., Мировая политика после 1945 года, Книга 1, Москва, “Международные отношения”, 2000, с. 150.
4. Dickens M., The Soviets in Zinjiang (1911-1949), 1990: 22. Ինտերնետային հասցեի՝ Website of Oxus Communication, (<http://www.oxuscom.com/sovinxj.htm>), (<http://directory.google.ru/alpha/Top/Regional/Asia/China/Xinjiang/>)-Google, 2004.

5. Rudelson J., Cross-Border and Transnational Influences on Xinjiang Uyghur Nationalism, Caucasus and Central Asia Newsletter, The Caucasus and Central Asia Program at the University of California, Berkeley, Issue 5, Winter 2004, p. 3. «Անդամ» քաղականությունը՝ Սինցզյանը Չինաստանի տնտեսությանն ինտեգրելու միջոցով ուղղորդելն է հաշտեցնելու ռազմավարությունն էր՝ մարզի կայունության պահպանման, տարածաշրջանային (Կենտրոնական ու Հարավային Ասիայի, Աֆղանստանի) հակամարտություններից զերծ պահելու և Կենտրոնական Ասիայի տնտեսության շահագործման միջոցով: Պոտենցիալ ապստամբությունների կանխման, մարզն ամբողջապես Չինաստանին ինտեգրելու և Կենտրոնական Ասիայի հետ կապելու նպատակով Չինաստանը «Մեծ Հյուսիս-արմատք գարգացում» անվամբ բարենորոգումների ու աշխարհաքաղաքական ռազմավարական ծրագիր մշակեց:
6. Lidster S., China's war on terror, UK-BBC Monitoring, 10 September, 2002. Ինտերնետային հասցեն՝ http://news.bbc.co.uk/1/hi/not_in_website/syndication/monitoring/media_reports/2241025.stm. Չինաստանի մեծագույն մտավախությունը Աֆղանստանի, Պակիստանի և Կենտրոնական Ասիայի խլամական արմատականների կողմից Սինցզյանում ապստամբության հրահրման միջոցով հակամարտության մեջ Հնդկաստանին, Կենտրոնական Ասիայի երկրներին և Ռուսաստանին ներքաշելու մեջ է: Գուցե առավել իրատեսական մտահոգություն է Սինցզյանի անկայունությանը Տիբեթի, Հոնգ Կոնգի և Թայվանի ապակայունացման հնարավորությունը, մի բան, որից Չինաստանը գերադասում է խուսափել ամեն գնով: Սա առավել հասկանալի է դառնում ԱՄՆ-ի կողմից դեպի Հարավ-Արևելյան Ասիա տարածվող ահաբեկչական ռազմարշավի և Վաշինգտոնի կողմից Թայվանին շարունակաբար աջակցության պայմաններում տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի ամուլ ռազմական ներկայության լույսի ներքո:
7. Ուլղուրների և Սինցզյանի թուրք ալլ էթնիկ խմբերի հետ պատմա-մշակութային ու քաղաքական միասնությունից ելնելով, Թուրքիան ոչ միայն հնարավորություն տվեց ուլղուր վտարանդիներին ու փախստականներին բնակվել իր երկրում, այլև տատարեց ուլղուրական, այսպես կոչված, ազգային ազատագրական շարժման՝ «ԱԹԱԸ»-ի շտաբակայանի հիմնադրման և թուրքական բանակի ուսումնավարական ծրագրերում ուլղուրների ընդգրկման գործին: Ստամբուլում 1976 թ. հիմնադրված «Արևելյան Թուրքեստանի Հիմնադրամի» աջակցությամբ «ԱԹԱԸ»-ը 1987 թ. պաշտոնապես դարձավ «Ոչ Կառավարական Կազմակերպություն»: Այնուհանդերձ, 20-րդ դարի ավարտին Պեկինը վտրժում էր իր հարաբերությունները բարելավել Թուրքիայի հետ՝ ոչ միայն երկկողմանի հիմնախնդիրների կարգավորման, այլև Թուրքիայում ուլղուրների հակաչինական գործունեությանը վերջ դնելու նպատակով:
8. «Շանհայի Համագործակցության Կազմակերպության» գործունեության մեջ կարևոր տեղ է զբաղեցնում սահմանային սահաբեկչության, ծայրահեղականության, հայրենադարձման, սեփական տարածքը միմյանց դեմ չօգտագործման խնդիրները, որոնց իրականացման շնորհիվ Պեկինին հաջողվեց սահմանափակել հարևան թյուրքական երկրներից ուլղուրական շարժմանը ցուցաբերվող աջակցությունը:
9. Guangkal Xiong, An Overview of International Strategic Situation, Chinese Institute of International Studies, Volume 3, May 2004, p. 8.